

NUTQ TUSHUNCHASI VA UNING INGLIZ TILSHUNOSLIGIDAGI TAVSIFI

Ochilova Gulnoza Farxod qizi

Samarqand davlat chet tillar instituti doktoranti

ПОНЯТИЕ РЕЧИ И ЕГО ХАРАКТЕРИСТИКА В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Очилова Гулноза Фарход кизи

*докторант Самаркандского государственного института
иностранных языков*

THE CONCEPT OF SPEECH AND ITS DESCRIPTION IN ENGLISH LINGUISTICS

Ochilova Gulnoza Farhod qizi

Doctoral Student, Samarkand State Institute of Foreign Languages



E-mail:

gulnoza.ochilova@internet.ru

Orcid: 0009-0006-8984-071X

Annotatsiya: Ushbu maqolada til va nutq tushunchalari yoritilib o'tiladi. Ularning ingliz tilshunosligidagi tavsifi tahlil qilinadi. Ingliz tilshunosligida til va nutq birliklariga taalluqli masallarning o'rganilganlik darajasi haqidagi ma'lumotlar o'z aksini topadi.

Kalit so'zlar: til, nutq, til birliklari, nutq birliklari, ingliz tilshunosligi, tavsif.

Аннотация: В этой статье будут рассмотрены концепции языка и речи. Анализируется их описание в английской лингвистике. В этой статье будет отражаться данные о степени изученности вопросов, относящихся к языковым и речевым единицам в английской лингвистике.

Ключевые слова: язык, речь, единицы языка, единицы речи, английская лингвистика, описание.

Abstract: This article will explore the concepts of language and speech. Their description in English linguistics is analyzed. This article will reflect data on the degree of study of issues related to language and speech units in English linguistics.

Key words: language, speech, units of language, units of speech, English linguistics, description.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION).

Tilning ilk qayd etilgan namunasi 900-yillardan avvalgi davrlarga taqaladi. O'rta ingliz tilida «speche», eski ingliz tilida esa «space» deb atalgan. Bu «sprecan» (gapirish) so'zining o'zgarishi bo'lib, nemis tilidagi «sprache» so'zi bilan o'zakdoshdir. Til - bu insonlar ijtimoiy guruh a'zolari va o'z madaniyatida ishtirokchilar sifatida o'z fikrlarini ifodalash uchun foydalanadigan an'anaviy og'zaki, qo'l (ishora) yoki yozma belgilar tizimidir. Tilning vazifalari kommunikatsiya, o'zlikni ifodalash, o'yin-kulgi, badiiy ifoda va hissiy bo'shashishni o'z ichiga oladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Tilning ko'plab ta'riflari taklif qilingan. Ingliz fonetik olimi va tilshunosi Genri Suit

shunday degan: «Til - bu g'oyalarni nutq tovushlari yordamida ifodalashdir. Tovushlar so'zlarga, so'zlar esa gaplarga birlashtiriladi, bu kombinatsiya g'oyalarning fikrlarga birlashishiga mos keladi». Amerikalik tilshunoslar Bernard Blox va Jorj L.Trager quyidagi ta'rifni bergan: «Til - bu ijtimoiy guruh hamkorlik qiladigan o'zboshimchalik bilan yasalgan og'zaki belgilar tizimidir».

Quyidagi (kursivda belgilangan) mulohazalar tilni fan sifatida to'g'ri tushunishga yordam beradi:

Har bir fiziologik va ruhiy jihatdan tipik inson bolaligida aloqa tizimidan - muayyan belgilardan (masalan, tovushlar, imo-ishoralar yoki yozma yoki bosma belgilar) ham jo'natuvchi, ham qabul qiluvchi sifatida foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladi. Og'zaki tilda bu belgilar to'plami tomoq va og'iz ichidagi ayrim organlarning harakatidan kelib

chiqadigan shovqinlardan iborat. Ishora tillarida bu belgilar qo'l yoki tana harakatlari, imo-ishoralar yoki yuz ifodalari bo'lishi mumkin. Ushbu belgilar yordamida odamlar axborot berish, his-tuyg'ularini ifodalash, boshqalarning faoliyatiga ta'sir o'tkazish va deyarli bir xil belgilar to'plamidan foydalanadigan odamlarga nisbatan do'stona yoki dushmanona munosabatda bo'lishlari mumkin.

Turli aloqa tizimlari turli tillarni tashkil qiladi; turli tilni tashkil qilish uchun zarur bo'lgan farq darajasini aniq aytib bo'lmaydi. Hech kim bir xilda gapirmaydi; shuning uchun telefonda do'stlarning ovozi tanib olish va radioeshittirishda ko'rinmas notiqlarning ko'pini ajratib turish mumkin. Ammo, hech kim ularning turli tillarda gaplashayotganini aytmaydi. Umuman olganda, aloqa tizimlari, agar ular har ikki tomon tomonidan maxsus o'rganilmasa, tushunib bo'lmaydigan bo'lsa, turli tillar sifatida tan olinadi. Garchi o'zaro tushunishning aniq chegaralarini chizish qiyin bo'lsa-da, ular aniq ajratuvchi chiziqning ikki tomonida emas, balki shkala bo'ylab joylashgan. O'zaro tushunishga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan, ammo unga yo'l qo'ymaydigan aloqa tizimlari tilning dialektlari deb ataladi. Shaxsning o'ziga xos ifoda odatlarini ta'riflash uchun «idiolekt» atamasi kiritilgan.

MUHOKAMA(OBCYЖДЕНИЕ/DISCUSSION)

Nutqqa aylantiruvchi tizimlar tomonidan qo'llaniladigan lingvistik tahlillarning ko'p qismi yuqorida muhokama qilinganidek, so'z darajasida amalga oshiriladi. Ammo ko'plab muhim fonologik jarayonlar mavjudki, ular bir nechta so'z birikmalari va gaplar, hatto paragraf darajasidagi yoki diskurs doiralarini qamrab oladi. Bu cheklovlarning eng oddiyi til va nutqning sintaktik qismiga bog'liq. Ko'pgina so'zlar o'zlarining funksional nutq qismiga qarab o'zgaradi, masalan, «wind (shamol)», «read (o'qimoq)», «use (foydalanish)», «invalid (yaroqsiz)» va «survey (tadqiqot)». Shunday qilib, bular orasida «use» ot yoki fe'l bo'lishi mumkin va shunga mos ravishda talaffuzini o'zgartiradi, «invalid» esa ot yoki sifat bo'lishi mumkin, bunda asosiy urg'uning joylashuvi nutq qismini ko'rsatadi. Bir so'z darajasida qo'shimchalar nutq qismini bashorat qilish uchun sezilarli cheklash kuchiga ega, shuning uchun «dom» «kingdom (qirollik)» kabi otlarni va «ness» «kindness (mehribonlik)» kabi otlarni hosil qiladi. Ammo ingliz tilida oxirgi «s» qo'shimcha sifatida funksiya bajarib, ko'plik otni

yoki uchinchi shaxs birlikdagi hozirgi zamon fe'lini hosil qilishi mumkin va har bir umumiy ot fe'l sifatida ishlatilishi mumkin. Ushbu vaziyatlarni aniqlashtirish va funksional nutq qismini ishonchli hisoblash uchun dinamik dasturlash algoritmi ishlab chiqilgan (Church, 1988; DeRose, 1988; Jelinek, 1990; Kupiec, 1992), u nutq qismlarini juda yuqori aniqlik bilan belgilaydi. Yana bir bor, ushbu algoritm teglar bilan belgilangan (nutq qismi uchun belgilangan) korpusning statistik tadqiqotiga asoslanadi va zamonaviy statistik usullarning ajoyib imkoniyatlarini namoyish etadi [1].

Tilning kelib chiqishi hech qachon taxminlar uchun mavzu bo'lishdan to'xtamagan va uning erishib bo'lmisligi unga joziba qo'shadi. Tilning paydo bo'lishi va rivojlanishining ehtimoliy sharoitlari haqidagi asosli tadqiqotlarni nemis faylasufi Iogann Gotfrid fon Gerderning 18-asr oxiridagi «Abhandlung über den Ursprung der Sprache» («Tilning kelib chiqishi haqida insho») asarida va boshqa ko'plab traktatlarda ko'rish mumkin. Ammo odamlar yanada uzoqroqqa borishga, birinchi tilning haqiqiy shakllari va tuzilishiga o'xshash narsalarni topishga yoki qayta tiklashga harakat qilishgan. Bu fan uchun abadiy erishib bo'lmaydigan narsa, chunki og'zaki til qandaydir shaklda Homo sapiens bilan deyarli tengdoshdir. Insoniyat umid qilishi mumkin bo'lgan yagona lingvistik qoldiq - yozma tilning eng qadimgi yozuvlari atigi 4000-5000 yilga borib taqaladi. Ba'zi odamlar hayvonlar va qushlarning qichqiriqlari yoki hayajon yoki g'azabning nonleksik ifodalari inson nutqiga aylangan deb da'vo qilishga harakat qilishdi, go'yo onomatopiya tilning mohiyati bo'lganidek; bu da'volar ularning nomuvofiqligi uchun (masalan, Oksford filologi Maks Myuller tomonidan 19-asrda) masxara qilindi va «vov-vov» va «pux-pux» nazariyalari kabi laqablarga ega bo'ldi [1].

NATIJALAR (PEЗYЛTATЫ/ RESULTS).

Nutq ishlab chiqarish - bu eng murakkab inson faoliyatlaridan biridir. U ko'plab mushaklarni va murakkab kognitiv jarayonlarni muvofiqlashtirishni o'z ichiga oladi. Nutq ishlab chiqarish sohasi Artikulyatsion fonetika, Akustik fonetika va Nutqni idrok etish bilan bog'liq bo'lib, ularning barchasi tilning turli elementlarini o'rganadi va Lingvistikaning kengroq sohasining bir qismidir. Joriy mavzuning fanlararo xususiyati tufayli u odatda bir nechta darajalarda o'rganiladi: nevrologik, akustik, motor, evolyutsion va

rivojlanish. Ushbu darajalarning har biri o'z adabiyotiga ega, ammo nutq ishlab chiqarish adabiyotining aksariyat qismida bu elementlarning har biri mavjud bo'ladi [4]. Tegishli adabiyotlarning katta qismi ushbu bibliografiya asoslangan nutqni idrok etish bo'limida yoritilgan. Ushbu bo'lim umumiy nutq ishlab chiqarish mexanizmlari va nutq buzilishlarini qamrab oladi. Biroq, ikkinchi tilni o'rganuvchilar yoki ikki tillilarning nutq ishlab chiqarishi alohida xususiyatlarga ega bo'lib, ular tillararo nutqni idrok etish va ishlab chiqarish bo'yicha alohida bibliografiyada tasvirlangan. Nutq tovushlarni hosil qiladi va tovushlar Fonologiya uchun o'rganish mavzusidir [3].

Matnni nutqqa aylantirish kiritilgan matnni tahlil qilish orqali umumiy asosiy lingvistik tavsifni olish, so'ngra ushbu asosiy spetsifikatsiyadan chiqish nutq to'liq shaklini sintez qilish sifatida qaraladi. Shunday qilib, nutq uchun substrat bo'lib xizmat qiluvchi keng qamrovli lingvistik tuzilma matndan tahlil qilish orqali aniqlanishi kerak. Cheklanmagan matndagi alohida so'zlarning talaffuzi morfologik tahlil yoki harf-tovush konvertatsiyasi bilan aniqlanadi, so'ngra so'z darajasidagi stress konturining spetsifikatsiyasi bilan aniqlanadi. Bundan tashqari, sarlavhalar, raqamlar va qisqartmalar kabi ko'plab matn belgilar qatorlari odatdagi so'zlar uchun qisqartma bo'lib, ularni aniqlash kerak. Ushbu talaffuzlarni yanada takomillashtirish va nutqning prosodik tuzilishini aniqlash uchun so'zning nutq qismi hisoblanishi kerak, so'ngra fraza darajasidagi bo'linishini. Ushbu tuzilmadan nutqning prosodik tuzilishi aniqlanishi mumkin, bu esa nutqning davomiyligi asosini va asosiy chastota konturini belgilash uchun zarurdir. Diskurs kontekstlarida, yangi va eski ma'lumotlarni belgilash, kontrast va olmoshli havola kabi bir nechta omillar prosodik spetsifikatsiyani yanada o'zgartirish uchun ishlatilishi mumkin. Prosodik korrelyatlar hisoblab chiqilganda va segmental ketma-ketlik yig'ilganda, nutq sintezi uchun mos bo'lgan to'liq kiritish aniqlanadi. Va nihoyat, qoida asoslaridan foydalangan holda ko'p tilli tizimlar tilga olinadi va kelajak yo'nalishlar tavsiflanadi [2].

Roman Jakobson (20-asrning boshlari – o'rtalari) – strukturaviy tilshunoslik va fonologiya-niing asosiy namoyandasi. U Linda R. Waugh bilan birgalikda «Tilning tovush shakli» («The Sound Shape of Language») asarini yozgan [3]. «Tilning tovush shakli» (va Jakobsonning ko'plab

asarlarining) xususiyatlaridan biri shundaki, uning sahifalari davomida o'tmish va hozirgi bilan dialog mavjud [5]. U o'sha davrdagi (1978-yilgacha bo'lgan) fonetika va fonologiya mutaxassislarining ishlariga munosabat bildirgan, ularning ko'pchiligi Jakobsonning oldingi asarlariga javob berishgan. Akademik yozuvda odatiy hol bo'lganidek, u boshqa olimlarning ko'plab ishlariga iqtibos keltirgan va ularning g'oyalariga rozi yoki norozi ekanligini bildirgan. Ammo u xuddi shunday bilvosita dialogga kirishayotgan narsaga iqtibos keltirmagan. Ushbu bilvosita dialogning asosiy namunasi Noam Chomskiy va Morris Hallening «Ingliz tilining tovush tuzilishi» (The Sound Pattern of English - SPE) asari orqali ifodalangan generativ fonologiyadir, ular ushbu asarni unga bag'ishlashgan (u ularning ikkalasi bilan ham do'st edi). Ma'lum ma'noda, «Tilning tovush shakli» SPEga nisbatan (odatda) bilvosita izoh beradi. «Tilning tovush shakli»da SPEdagi u rozi bo'lmagan bayonotlardan ilhomlangan ko'plab munozaralar mavjud [2].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION).

Xulosa sifatida aytish mumkinki, nutq nafaqat til tizimining real namoyon bo'lish shakli, balki madaniy, ijtimoiy va shaxsiy omillar ta'sirida shakllanadigan ijodiy jarayon hamdir. Ayniqsa, ingliz tilini o'rganishda nutq faoliyatini chuqur o'rganish o'quvchilarda til kompetensiyasini shakllantirishda muhim omil sanaladi. Shunday ekan, nutq tushunchasini zamonaviy lingvistik yondashuvlar asosida tahlil qilish, tilshunoslikning nazariy va amaliy sohalarini chuqurlashtirishda muhim ilmiy vazifa bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES)

1. Greenblatt, Stephen, et al. The Norton Anthology of English Literature, Vol. D. (9th ed.). Norton Web, 2012. – 3214 p.
2. Nikolaj S. Trubetzkoy, N.S. Trubetzkoy's Letters and Notes, edited by Roman Jakobson et alii, The Hague-Paris, Mouton, 1975. – 529 p.
3. Roman Jakobson, Linda Waugh, The Sound Shape of Language, Bloomington, Indiana University Press and London, Harvester Press, 1979. –231 p.
4. Simpson, Paul. Stylistics: A Recourse Book for Students. Taylor and Francis Group, 2004. – 262 p.